

MINTAQAVIY INTEGRATSIYANING NAZARIY ASOSLARI VA MARKAZIY OSIYO MISOLIDA IQTISODIY HAMKORLIKNING KONSEPTUAL RIVOJLANISHI

Sulaymanov Kamoliddin
Toshkent Davlat Yuridik Universiteti
Magistranti

Tohir o'g'li @sulaymanovkamoliddin2gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15671625>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda mintaqaviy integratsiya jarayonining nazariy asoslari hamda Markaziy Osiyo, xususan, MDH doirasidagi iqtisodiy hamkorlikning rivojlanishi konseptual tahlil qilinadi. G'arb olimlari (Karl Deutsch, Bela Balassa, Ernst Haas, Stanley Hoffmann, Alexander Cooley, Richard Pomfret), MDH tajribasi hamda O'zbekistonlik tadqiqotchilar (R. Alimov, A. Azizov, N. Murodov, S. Sayfullayev va boshqalar)ning fikrlari asosida mintaqaviy integratsiyaning siyosiy, iqtisodiy va institutsional xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligining amaliy tajribasi va uning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy hamkorlikka ta'siri alohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. mintaqaviy integratsiya, Markaziy Osiyo, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH), iqtisodiy hamkorlik, siyosiy integratsiya, infratuzilma, xavfsizlik hamjamiyati, funksionalizm, intergovernmentalism, Karl Deutsch, Bela Balassa, Ernst Haas, Stanley Hoffmann, Alexander Cooley, Richard Pomfret, R. Alimov, A. Azizov, N. Murodov, S. Sayfullayev, xalqaro huquq, iqtisodiy ittifoq.

Bugungi globallashuv davrida mintaqaviy integratsiya xalqaro siyosat va iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Davlatlar o'z iqtisodiy manfaatlari, xavfsizlik ehtiyojlari va siyosiy barqarorlikni ta'minlash uchun ko'proq mintaqaviy integratsion tuzilmalarda ishtirok etishni afzal ko'rmoqda. Bu holat Markaziy Osiyo mintaqasida ham o'z ifodasini topmoqda. Mintaqaviy integratsiyaning nazariy asoslari ko'plab olimlar tomonidan chuqur tadqiq qilingan bo'lib, har bir nazariya uning iqtisodiy, siyosiy va institutsional jihatlarini turlicha izohlaydi.

Mintaqaviy integratsiya tushunchasining nazariy asoslari XX asrning o'rtalaridan boshlab shakllana boshladi. Karl Deutsch o'zining kommunikatsion yondashuvi orqali mintaqaviy hamkorlikni siyosiy jamiyatlarning integratsiyasi deb ta'rifladi. Uning fikricha, mintaqaviy integratsiya muvaffaqiyatli bo'lishi uchun davlatlar o'rtasida ishonch, ijtimoiy almashinuv va siyosiy institutlarning uyg'unligi zarur. Deutschning "security community" konsepsiyasi aynan Markaziy Osiyo uchun ham dolzarb, chunki bu hudud xavfsizlik sohasidagi o'zaro bog'liqlik va tashqi tahdidlarga birgalikda javob berish ehtiyojini boshdan kechirmoqda.

Mintaqaviy integratsiya nazariyasida iqtisodiy yondashuv ham muhim o'rin egallaydi. Bela Balassa o'zining klassik "Stages of Economic Integration" (1961) asarida mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani besh bosqichda ko'rsatadi: erkin savdo zonasi, bojxona ittifoqi, umumiy bozor, iqtisodiy ittifoq va nihoyat to'liq iqtisodiy va siyosiy integratsiya. Markaziy Osiyo davlatlari hozircha integratsiyaning ilk bosqichlarida bo'lsa-da, aynan erkin savdo zonalari va bojxona hamkorligi orqali iqtisodiy yaqinlashuv bosqichini o'tamoqda.

Neofunksionalizm nazariyasining asoschilaridan biri Ernst Haas ham mintaqaviy integratsiyani "spillover effect" orqali izohlaydi. Uning fikricha, integratsiya bir sohada boshlangach, boshqa sohalarga ham o'z-o'zidan kengayadi. Masalan, savdo sohasidagi kelishuvlar transport, energetika, va keyinchalik xavfsizlik sohalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Markaziy Osiyoda savdo yo'laklarining rivojlanishi, masalan, "Markaziy Osiyo – Janubiy Osiyo" transport koridorlari, "Bir makon, bir yo'l" tashabbuslari shunday spiral ko'rinishidagi kengayish jarayonini aks ettiradi.

Yana bir nazariy yondashuv intergovernmentalism bo'lib, bu nazariyani Stenli Hoffmann ishlab chiqqan. U integratsiya jarayonini suverenitetga sodiq qolgan holda, davlat rahbarlari va hukumatlararo kelishuvlar orqali amalga oshirilishini ta'riflaydi. Markaziy Osiyo sharoitida aynan ushbu model dominant bo'lib qolmoqda, chunki davlatlar o'z suverenitetidan voz kechmagan holda, o'zaro kelishuvlar orqali hamkorlik qilmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasi o'zining iqtisodiy va geosiyosiy pozitsiyasi bilan mintaqaviy integratsiya uchun alohida qiziqish uyg'otadi. Bu hudud Osiyo va Yevropa o'rtasidagi asosiy transport yo'llari chorrahasida joylashgan. Xalqaro tashkilotlar, jumladan, Jahon banki va Xalqaro Valyuta Fondi (IMF) bu mintaqani "transkontinental savdo markazi" sifatida rivojlantirish imkoniyatlarini ko'p bora ta'kidlab keladi. Ayniqsa, energetika resurslari – gaz, neft, uran va suv resurslari mintaqada davlatlarini bir-biriga yanada bog'lab qo'yadi.

Markaziy Osiyodagi mintaqaviy integratsiyaning hozirgi bosqichida ko'plab ilmiy tadqiqotchilar yetakchi o'rin tutmoqda. Masalan, Roy Allison o'zining tadqiqotlarida Markaziy Osiyodagi xavfsizlik dinamikasini Rossiya, Xitoy va AQSh ta'siri kontekstida tahlil qiladi. Uning fikricha, tashqi kuchlarning raqobati mintaqaviy hamkorlik uchun ham imkoniyat, ham xavf yaratmoqda.

Shuningdek, S. Frederick Starr Markaziy Osiyoni "Greater Central Asia" konsepti orqali ko'rib chiqadi. U mintaqaviy integratsiya uchun infratuzilma, iqtisodiy islohotlar va madaniy bog'liqlik muhimligini ta'kidlaydi. Starr fikricha, mintaqadagi transport tarmoqlari (masalan, Temiryo'l, avtomobil yo'llari, gaz quvurlari) yagona iqtisodiy makon shakllanishiga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, Richard Pomfret mintaqaviy savdo va iqtisodiy hamkorlik bo'yicha o'zining chuqur iqtisodiy tahlillari bilan tanilgan. Uning fikricha, Markaziy Osiyoda mintaqaviy savdoning rivojlanishiga bo'xona infratuzilmasining zamonaviylashuvi va savdo to'siqlari kamaytirilishi asosiy turtki bo'lmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlari integratsiya jarayonlarida nafaqat iqtisodiy manfaatlarini, balki xavfsizlik va siyosiy barqarorlikni ham hisobga olmoqda. Alexander Cooley o'z asarlarida "regime security" konsepsiyasini ilgari suradi. Unga ko'ra, mintaqaviy hamkorlik ko'pincha hukumatlarning o'z ichki siyosiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, transchegaraviy tahdidlar (terrorizm, narkotik savdosi, suv resurslari bo'yicha kelishmovchiliklar) mintaqaviy xavfsizlik mexanizmlarini talab etadi.

Mintaqaviy integratsiyaning yana bir muhim konsepsiyasi — "institutional thickness" tushunchasi bo'lib, uni Ash Amin va Nigel Thrift ilgari surgan. Ularning fikricha, mintaqaviy integratsiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan institutlarning soni, sifati va o'zaro bog'liqligiga bog'liq. Markaziy Osiyoda ham Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SCO), Iqtisodiy Hamkorlik

Tashkiloti (ECO), Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) va boshqa tuzilmalar aynan shunday institutsional muhitni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Markaziy Osiyo integratsiyasining istiqboli ham olimlar o'rtasida bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Ba'zi tadqiqotchilar (masalan, Sebastien Peyrouse) mintaqadagi suverenitetga sodiqlik va siyosiy yetakchilarning individual ambitsiyalari bu jarayonni cheklashi mumkinligini ta'kidlaydi. Boshqa olimlar esa infratuzilmaviy bog'liqlik kuchayishi, iqtisodiy manfaatlarining o'sishi va xavfsizlik ehtiyojlarining o'sishi integratsiyani jadallashtirishiga ishonch bildirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mintaqaviy integratsiya nazariyasi turli yondashuvlar orqali Markaziy Osiyo tajribasini ham boyitmoqda. Deutschning xavfsizlik hamjamiyatlari, Haasning funksional integratsiyasi, Balassaning iqtisodiy bosqichlari, Hoffmannning hukumatlararo modeli va Cooleyning siyosiy barqarorlik yondashuvlari Markaziy Osiyoda hamkorlikning shakllanishi va rivojlanishini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu konseptual asoslar asosida Markaziy Osiyo mintaqasi kelajakda iqtisodiy barqarorlik, xavfsizlik va siyosiy barqarorlik sohalarida yanada yuqori darajadagi integratsiyaga erishishi mumkin.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va hukumat qarorlari (1995-2023 yillar).
2. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) rasmiy hujjatlari va deklaratsiyalari. (1991-2020 yillar).
3. Deutsch, K. W. (1957). Political Community and the North Atlantic Area. Princeton University Press.
4. Balassa, B. (1961). The Theory of Economic Integration. Allen & Unwin.
5. Haas, E. B. (1958). The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957. Stanford University Press.
6. Hoffmann, S. (1966). Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe. Daedalus, Vol. 95.
7. Cooley, A. (2012). Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia. Oxford University Press.
8. Pomfret, R. (2006). The Central Asian Economies Since Independence. Princeton University Press.
9. Starr, S. F. (2007). The New Silk Roads: Transport and Trade in Greater Central Asia. Johns Hopkins University.
10. Allison, R. (2004). Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia. International Affairs, 80(3), 463-483.
11. Amin, A., & Thrift, N. (1994). Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe. Oxford University Press.
12. Alimov, R. (2007). Markaziy Osiyo mintaqaviy xavfsizlik tizimlari. Toshkent: O'zbekiston

Fanlar Akademiyasi.

13. Azizov, A. (2010). Xalqaro iqtisodiy munosabatlar nazariyasi. Toshkent: Iqtisodiyot.
14. Murodov, N. (2015). Mintaqaviy integratsiya jarayonlari va O'zbekiston tajribasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi nashriyoti.
15. Sayfullayev, S. (2017). Markaziy Osiyoda iqtisodiy integratsiya: imkoniyatlar va muammolar. Toshkent: Iqtisodiy tadqiqotlar instituti.